

///// komentář k překladu / translation commentary /////

POSOVA FENOMENOLOGIE LINGVISTIKY A HUSSERLOVO POJETÍ GEOMETRIE A PŘIROZENÉHO SVĚTA

HYNEK JANOUŠEK

Filosofická fakulta UHK

nám. Svobody 331, 500 03 Hradec Králové

email / hynek.janousek@seznam.cz

Úvod

Předkládaný text je studií inspirovanou článkem dnes již mimo Holandsko spíše zapomenutého filosofa a lingvisty Hendrika Pose ke vztahu fenomenologie a lingvistiky *Phénoménologie et linguistique* z roku 1939,¹ k níž tvoří takéž komentář. Jelikož Posův článek v překladu Tomáše Koblížka přetiskujeme, je dobré pozastavit se nad důvody, které k tomu vedou. Tyto důvody jsou dva. Na prvním místě je to filosofická inspirativnost Posova článku, který je podle našeho názoru důležitým příspěvkem k fenomenologickému přístupu k humanitním vědám. Svými radikálními tezemi nutí Pos čtenáře k zamyšlení nad možností přistoupit fenomenologicky k lingvistice. Pos přitom využívá zavedené humanitní vědy, kterou lingvistika bezpochyby je, a na rovinu přenáší některé motivy Husserlovy fenomenologické kritiky přírodních věd. Vzhledem k tomu, že tento pokus zůstává navzdory tomu, co Pos sám tvrdí, podle našeho názoru problematický, což se tato studie snaží dokázat, otevírá se otázka, jak a jestli lze Posem předsevzatý úkol realizovat. To v dalším kroku vyvolává otázky po mezích husserlovského přístupu k vědám, který se odvíjí ze schématu přirozeného světa a jeho vědecky idealizovaných předmětných regionů a pro který tvoří vzor ustanovení geometrie a geometrizace světa raně novověkou vědou.

Studie byla podpořena grantem GAČR č. P401/10/0146 „Člověk jako normativní tvor“.

¹ Hendrik Josephus POS, „Phénoménologie et linguistique.“ In: *Keur uit de verspreide geschriften van Dr. H. J. Pos*. Sv. I. Assen: Van Loghum Slaterus 1957, s. 131–141. Při překladu a citování se držíme českého překladu: Hendrik Josephus POS, „Fenomenologie a lingvistika.“ *Teorie vědy*, roč. 34, 2012, č. 4, s. 430–439.

Druhý důvod je historický. Na Pose a jeho přístup k lingvistice reagovali ve své době např. Roman Jakobson, Maurice Merleau-Ponty či Aron Gurwitsch, kteří se sami zamýšleli nad možností fenomenologického pojetí jazyka. Vzhledem k tomu, že Pos sám byl zahraničním přispívajícím členem pražského lingvistického kroužku, je uveřejnění českého překladu jeho článku nejen splacením dluhu fenomenologii, nýbrž zároveň historickým příspěvkem k dějinnému kontextu tak významného směru, jakým pražský strukturalismus byl, přičemž názorně dokládá tezi Elmara Hostensteina, totiž že fenomenologie a lingvistický strukturalismus se k sobě v Praze v období před druhou světovou válkou nevztahovaly jako dva protikladné směry, nýbrž docházelo mezi nimi k poměrně živé diskusi.²

Husserlova fenomenologie a přírodní vědy

Mluví-li se o vztahu fenomenologie a teorie vědy, bývá středem pozornosti Husserlova kritika přírodovědeckého objektivismu, jež pozdní Husserlovo myšlení přivedla k pokusu o formulaci a diskusi celkového projektu moderních přírodních věd a jeho následnému vztahení k problému přirozeného světa jako zapomenutému zdroji smyslu a evidence vědeckých pojmů a předmětností. Tento Husserlův projekt na sebe poutal právem pozornost. Propracování konceptu přirozeného světa na půdě fenomenologie v její pozdní, transcendentální variantě, totiž podle některých zastánců fenomenologické tradice poskytovalo naději na smíření jistého hlubokého konfliktu v pohledu na přírodní vědy. Na jedné straně je totiž věda vydávána za proměnlivý útvar vzniklý v kontingentních dějinných podmínkách, za výsledek nahodilosti plný šťastných náhod a nehod vydaný, podobně jako ostatní kulturní formy, řadě rozmanitých kulturních vlivů. Tento přístup, který povahu vědy a jejích výsledků vidí ve světle historických faktů a vydává ji samu za historický fakt, lze označit za historický relativismus. Husserl jej právem kritizoval ve svojí eseji *Filosofie jako přísná věda*³ jako pouhý historizující psychologismus, jehož nesmyslnost v oblasti logiky se pokusil exponovat ve svých *Logických zkoumáních*.⁴ Na druhé straně bývá zdůrazňována obecná platnost a závaz-

² Viz Elmar HOLENSTEIN, *Roman Jakobsons phänomenologischer Strukturalismus*. Frankfurt: Suhrkamp 1975.

³ Edmund HUSSERL, *Philosophie als strenge Wissenschaft*. Halle: Max Niemeyer 1911.

⁴ Edmund HUSSERL, *Logische Untersuchungen*. Sv. I–II. Halle: Max Niemeyer 1900–1901; česky: Edmund Husserl, *Logická zkoumání*. Sv. I–III. Překl. P. Urban – H. Janoušek – K. Novotný. Praha: OIKOYMENH 2009–2012.

nost přírodovědeckých výsledků a jejich nerelativní, asubjektivní povaha. Základní fyzikální konstanty a zákony byly přece takové, jaké jsou, a to v dobách, kdy neexistovaly subjekty, které by je poznávaly, a evoluce je zajisté při díle bez ohledu na to, co si o ní kdo myslí. Objevení vědeckých pravd tak sice podléhá historické nahodilosti. To, co je objeveno, je však „rys“ objektivní, která by byla taková, jaká je, i bez nás a našich teorií. Neblahé dopady, které takovýto přístup má, jestliže se předmět přírodních věd *uplatní jako měřítko na vše*, co lze nazvat *vskutku jsoucím*, je tématem Husserlových pozdních meditací o krizi v chápání subjektivní jako zdroji krize v chápání světa našeho života.⁵

Právě návrat k fenomenologicky pojaté subjektivitě má oba tyto extrémy v chápání vědy podle Husserla vyřešit tím, že je převede na novou, transcendentálně apriorní rovinu. Věda podle Husserla totiž vždy vyrůstá z podloží přirozeného světa, jehož apriorní morfologické struktury se nabízejí idealizujícím vědeckým konstrukcím, aniž by jimi mohly být nahrazeny. Forma přirozeného světa však není jen podmínkou možnosti vědeckých konstrukcí, nýbrž je zároveň apriorní formou subjektivní, v jejímž rámci se subjektu jeví jsoucnost ve svých rozmanitých předmětných smyslech.

Vše, co je dáno před veškerým vědeckým teoretizováním jako jeví se světské jsoucnost, je podle Husserla dáno a může být dáno jen ve *vztahu a na základě* vztahu k prožívajícímu subjektu. Svět se svou prostoročasovou dimenzí je pak posledním a jednotným horizontem danosti předmětnosti, je *univerzem* jsoucnost a je bytostně subjektivně-relativní.⁶ A dále, hovořili tu Husserl o danosti, má na mysli *názornou* danost. Je zjevné, že názor původně patří do pole vztahu prožívajícího subjektu a prožívaného světa. Všechny objektivní vědy a jejich teoretické světy navazují podle Husserla na nějaké předmětné oblasti (regiony) původní *názorné* danosti jsoucnosti přirozeného světa, ve svém postupu, ve své *praxi* jsou přitom vedeny regulační idejí objektivní pravdy, tj. samozřejmou idejí „světa, existujícího pevně a určitě o sobě, a ideálních vědeckých pravd predikativně ho vysvětlujících

⁵ Husserl se tudíž nevymezuje ani proti platnosti vědeckých výsledků přírodních věd a ani proti jejich metodické závaznosti, nýbrž proti samozřejmé univerzalizaci jejich postupů a s tím spojenou snahu po chápání smyslu všeho jsoucnosti po vzoru přírodovědeckých fakt.

⁶ Tato relativita nemá samozřejmě nic společného s mravní relativitou, libovolností, či tvrzením, že pravda je věcí „subjektivního názoru“. Chceme-li ji k něčemu přirovnat, pak mnohem spíše k tělesné relativitě prostoru, díky němuž jsou věci orientovány před námi, za námi, nahore, dole *etc.*

(pravd o sobě).⁷ Tato idea je ovšem podle Husserla účelem praxe,⁸ která je jen jednou, byť enormně důležitou praxí mezi jinými účely, které každodenně realizujeme: „Člověk má ve svém každodenním životním prostředí k dispozici rozmanité způsoby praxe včetně praxe teoretické, jež je osobitá a historicky pozdní.“⁹

Následkem takovéto objektivující teoretické praxe původně bezprostředně dané, tj. subjektivně relativní názorné regiony předmětností, přestávají fungovat jako místa původní danosti objektů vědy a stávají se spolu s příslušnými nástrojovými komplexy vědeckých metod prostředkovateli evidence čistě objektivních, a tedy již nenázorných předmětných oblastí, které jsou „za“ oblastmi jevovými. To však neznamená, že moderní věda se může bez žitého světa obejít.

Subjektivně-relativní oblast nefunguje snad jako irrelevantní průchod, nýbrž jako poslední zdůvodňující činitel teoreticko-logické oblasti platnosti bytí u všech objektivních ověření, tedy jako zdroj evidence, jako zdroj ověření. Měřidla, dělidla apod., jež badatel před sebou má, vidí a používá, používá jako reálně jsoucí, a nikoliv jako iluze; tedy to, co skutečně jest ve smyslu jsoucna předvědeckého světa, pokud má platné bytí, je tu premisou.¹⁰

Husserl následně ukazuje ve výkladech, které tu nemůžeme sledovat, že tuto vazbu na přirozenou evidenci nelze objektivovat převedením na pozitivní psychologii vědeckého prožívání, tj. učinit z nazírání vědeckých pravd otázku pro psychology, která nemá pro teorii vědy žádný podstatný význam.

Přirozený svět však není jen *zdrojem evidence* pro teoretické pravdy, nýbrž původním *zdrojem smyslu* vědeckých pojmů. Husserl se tuto svoji tezi snaží ukázat exemplárně na vývoji geometrie, jejíž uplatnění v matematizaci pohybu stálo podle něj v počátcích moderních věd a bylo zdrojem jejich úspěchu.

V rámci tohoto pokusu Husserl uplatňuje svůj neempirický pojem dějinnosti. Ukázat vývoj geometrie znamená zpětně vysledovat z implicitních odkazů smyslu *projektu* geometrie a jejích *základních předmětností* jakožto korelátů intencionálních aktů apriorní podmínky možnosti jejich

⁷ Edmund HUSSERL, *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*. Husserliana VI. Haag: Nijhoff 1976; česky: *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*. Překl. O. Kuba. Praha: Academia 1972, s. 132 (dále citováno s uvedením stránek českého vydání).

⁸ Takovou praxí může být např. praxe politická či umělecká se svým světem politiky či umění apod.

⁹ HUSSERL, *Krise evropských věd*, s. 132.

¹⁰ HUSSERL, *Krise evropských věd*, s. 148.

ustanovení. Tyto podmínky, tj. typ a formu intencionální zkušenosti jakož i intencionální výkony, v níž se ta která vrstva nového typu předmětného smyslu podle Husserla zakládá, nelze z podstatných důvodů uskutečnit naráz, nýbrž jejich uskutečnění si vyžaduje časový rozvoj, v němž se vydobyté výsledky „sedimentují“ a slouží jako podklad pro ustanovování opět dalších ideálních předmětností vyššího typu. Uvědomit si plně dějinný smysl geometrických pojmů pak znamená podle Husserla zpětně tuto nutnou genezi reaktivovat a dovést ji až k jejím počátkům, k regionům žitého světa jakožto původním intencionálním korelátům do světa postavené subjektivity. Takto pojatá dějinnost geometrických „ideálních předmětností“ nijak nezpochybuje platnost a intersubjektivní závaznost pravd, které se jich týkají. Co se týče geometrie, klade Husserl důraz na to, že podmínkou možnosti jejího ustanovení je jazyk jako zdroj ideality jako takové. Husserlovy úvahy na toto téma podrobně prezentoval ve svém díle *Tradice vědy a skrývání smyslu* Jacques Derrida.¹¹ Jazyk umožňuje pomocí svých výrazových prostředků opakovat *tentýž* význam, popř. rozmanitě hovořit o *téže* předmětnosti, *tomtéž* tématu. A dále – přirozený svět jako celkový horizont, do něž se začleňuje jevové okolí, nám neustále prezentuje nedaná jsoucná a spoluutváří jejich smysl, formou artikulace tohoto horizontu je právě jazyk. Díky tomu lze smysl řečeného nejen opakovat, ale i tradovat, a to bez toho, že bychom jej museli při každém opakování reaktivovat vlastním názorem. Tato prvotní idealita jazyka však k ustanovení geometrické ideality *nestačí*, neboť jde o idealitu *vázanou*. Vázanost se projevuje jednak jako vázanost na faktickou podobu jazyka, kterým se hovoří, jednak ve vázanosti na faktickou podobu předmětností, o nichž se hovoří. Teprve tam, kde se realizuje překročení empirické předmětnosti směrem ke konstituci ideálních předmětů, které je úzce spojeno s rozvojem jazyka a jeho výrazových prostředků a které Husserl nazývá idealizací, vzniká nový typ empiricky nevázaného předmětného smyslu, jenž může být ve svém jazykově-výrazovém těle tradován napříč faktickými jazyky a situacemi. Ideální předměty nejsou předměty mimokulturní či předkulturní, nýbrž právě předměty transkulturní.¹² Toto osvobození ideality se posléze završuje podle Husserla v *písmu* a jeho prostředcích, neboť písmo je schopno uchovávat ideální smysl připravený

¹¹ Jacques DERRIDA, „Introduction.“ In: Edmund HUSSERL, *L'Origine de la geometrie*. Paris: Presses Universitaires de France 1962; česky: Jacques Derrida, *Tradice vědy a skrývání smyslu*. Překl. M. Pokorný. Praha: OIKOYMENH 2003.

¹² K tématu transkulturnosti ideálních objektů viz Jacques DERRIDA, s. 54–65 českého vydání.

k reaktivaci i bez aktuálních čtenářů a chrání tak intencionálně ustavenou objektivitu před zmizením v zapomnění.¹³

K jazyku a písmu se pak přidružuje specifická forma předmětného regionu, v němž se geometrie ustanovuje. Předmětná ideálnost, která je vlastní geometrii, povstává podle Husserla z myšlenkového překročení prostorovosti těles žitého světa. Toto překročení k limitě, která nemůže být v prostorovosti přirozeného světa nikdy dána, již předpokládá ideaci nižšího typu.¹⁴ V rámci přirozeného světa a naší praxe v něm totiž zakoušíme jisté spektrum *tvarů*, *prostorových pohybů* a *deformací* jako privilegované. Jejich obecné uchopení umožňuje ideace. Na rozdíl od exaktních geometrických tvarů je však pro před-geometrickou prostorovost podstatná *vágnost*. Tato vágnost je proto typická také pro pojmy, kterými je vyjadřujeme. Tvary, k jejichž uchopení ideálně tíhneme na poli přirozeného světa, nelze uchopit nikdy exaktně, nýbrž vždy jen exaktněji.¹⁵ Právě překročení od zpřesňování, které předpokládá praxi měření (zvolení tvarů pomocí nichž se měří, zavedení jednotkových měr etc.), k ideální, naprosto exaktní limitě, která při měření slouží jako vzor a která *de facto* nemůže být nikdy dána, nýbrž vždy jen *myšlena*, je podle Husserla prvním stupněm ustanovení ideálních geometrických útvarů. Tato nová vrstva je však novým předmětným pojetím téhož, totiž prostorovosti žitého světa, a je tak zpětně aplikovatelná na přirozený svět. Geometrie jako *věda* se pak ustanovuje v okamžiku uvědomění do *nekonečna* se rozvíjející možnosti konstrukce a deskripce nových ideálně-prostorových předmětností, na podkladě těch, které již byly získány. K tomuto uvědomění geometrického nekonečna došlo podle Husserla poprvé u Řeků. Na příkladu této geneze se ukazuje apriorní vázanost smyslu vyšších vrstev předmětností v nižších, kterou nelze podle Husserla odstranit žádnou postupnou formalizací. To, co nemůže být odstraněno, však může být zapomenuto. Úkolem fenomenologie je toto apriorně-dějinné založení vynést na světlo. Co platí pro geometrii, mělo by i *mutatis mutandis* platit

¹³ Viz též Dan ZAHAVI, *Husserl's Phenomenology*. Stanford: Stanford University Press 2003, s.125–133.

¹⁴ K tomu viz také Jan PATOČKA, *Tělo, společenství, jazyk, svět*. Praha: OIKOYMENH 1995, s.129–133.

¹⁵ K rozdílu mezi ideací a idealizací viz DERRIDA, „Introduction“, s. 121–126. Oproti tomu, co tvrdí Derrida, *ibid.* s.122, lze popis podstatně vágní tvarovosti a vágnosti před-geometrických pojmů (např. pojmy ostré či tupé hrany), která však není nějakým pojmovým nedostatkem, nalézt již u mladého Husserla, konkrétně např. v *Logických zkoumáních*; viz HUSSERL, *Logická zkoumání*, sv. II, s. A240.

i pro oblasti přírodních věd, které vždy matematickou idealizaci přirozeného světa předpokládají.

Je zjevné, že faktická historie vědy je pro takto koncipovaný projekt dějinnosti vědy nanejvýš zdrojem poučných příkladů pro znázornění nutných předpokladů apriorních struktur geneze nových „vědeckých úrovní“. Za upozornění také stojí, že Husserlova analýza začíná u již ustanovené vědy a tu přivádí zpět k základům v apriorně genetickém zkoumání. Není tedy hegelovským popisem nutného vzniku té které vědy ani její nutné povahy.

Doposud provedený výklad Husserlova pojetí vztahu geometrie a přirozeného světa neměl být samoučelný, nýbrž měl zpřítomnit hlavní rysy Husserlova přístupu před tím, než přistoupíme k popisu příspěvku Husserlova zapomenutého žáka Josepha Hendrika Pose ke vztahu fenomenologie a lingvistiky. Ten lze totiž pojmut jako transformaci a aplikaci Husserlových myšlenek na oblast „humanitních věd“, jejichž vztah k problému přirozeného světa Husserl příliš nevysvětloval. Ukázat chceme kromě pozitivní hodnoty Posova příspěvku zejména to, že rysy Posova přístupu jsou v některých ohledech analogické přístupu Husserlova, a také to, že ve vztahu lingvistiky a přirozeného světa se otvírají některé nové, specifické problémy. Tím Posův text do značné míry překročíme způsobem, který má ukázat jeho inspirativnost.

Představme však nejdříve jeho zapomenutého autora. Jméno filosofa a lingvisty Hendrika Josepha Pose (1898–1955) dnes málokomu co řekne. Český čtenář zájímající se o lingvistiku či fenomenologii rozvíjenou v období první republiky na jeho jméno ojediněle narazí v pracích Romana Jakobsona, což je dáno tím, že Pos nyní již jen obtížně dohledatelným způsobem osobně souvisel s pražským lingvistickým kroužkem, jehož práci jakožto lingvista recipoval. V *Travaux du cercle linguistique de Prague* dokonce publikoval několik tezí velmi obecně postihujících specifičnost strukturalistického přístupu k lingvistice.¹⁶ Na druhé straně byl Pos i obeznámen s novokantovstvím a fenomenologií. V době svých akademických studií strávil několik let v Německu, kde studoval filosofii a lingvistiku na univerzitách v Heidelbergu a Freiburgu a navštěvoval Rickertovy a Husserlovy přednášky. U Rickerta získal v roce 1922 i doktorát na základě práce *Logika věd o jazyku (Logik der Sprachwissenschaften)*, jejíž název je patrnou variací na oblíbené novokantovské téma logiky věd přírodních. Vzápětí získal Pos i druhý doktorát na Vrije Universiteit v Amsterdamu s prací na téma *Kritické*

¹⁶ Hendrik J. POS, „Perspectives du structuralisme.“ In: *Travaux du cercle linguistique de Prague*. Sv. 8. Praha: Jednota československých matematiků a fyziků 1939, s. 71–78.

studie o filologické metodě (Kritische Studien über philologische Methode). Již v roce 1923 se na téže škole stal profesorem lingvistiky a klasické filologie odkud pak v roce 1932 odešel na místo profesora filosofie na Amsterdamské městské univerzitě, jejíž nábožensky liberálnější prostředí mu lépe vyhovovalo. Ve třicátých letech se kromě odborné činnosti angažoval ve sdružení intelektuálů vystupujícím proti idejím národního socialismu, což mu za druhé světové války vyneslo tři roky v koncentračním táboře Buchenwald. Po skončení války se vrátil ke své akademické činnosti, ve které pokračoval až do své smrti v roce 1955.¹⁷

Hendrik Pos a vztah fenomenologie a lingvistiky

Pos postupoval při své analýze přirozeného jazykového postoje tak, že jeho popis získával kontrastováním původního prožívaného vědomí (*conscience naturele*) s věděním, které o jazyku má jazykovědec (*connaissance linguistique*). První vědomí neustále žije svým výkonem, v němž jsme v kontaktu s věcmi a s lidmi, s nimiž sdílíme společný svět. Od těchto *prožívaných* jazykových výkonů lze však podstoupit a objektivovat je v *pozorovacím* postoji. Tak jsou získávány poznatky o jazyce, který se tím zároveň stává *předmětem* pozorování. Přirozeně prožívaný jazyk je tak z Posova hlediska podroben objektivující idealizaci, která se v lecčems podobá idealizaci, již jsou u Husserla podrobeny věčné předmětnosti typu názorně dané přírody. Teprve v této idealizaci může přistoupit teoretický lingvistika ke „své“ předmětné oblasti, aplikovat a těžit z ní své pojmy, různorodě ji hodnotit. Zde se však podle Pose ukazuje jistý paradox. Zdálo by se, že praktické, implicitní povědomí o jazyce je pouze skladištěm omylů a polopravd, tj. že jde o teze naivního vědomí připravené k falsifikaci a nahrazení pokročilejší teorií. Takovéto pojetí původního jazykového vědomí by ale podle Pose bylo naprosto mylné. Abychom mohli mluvit, musíme se totiž z lingvistického hlediska mýlit. K Husserlem inspirované deskripci přirozeného jazykového vědomí mluvčího, tj. jazyka tak, jak jej prožívá a jak si jej uvědomuje mluvčí, se tak u Posy přidružuje jakási zvláštní, jazyková varianta instinktivní humovské *belief*. Ta u Huma funguje jako teorií nenarušitelná možnost praktického konání, jako možnost praktického života vůbec, jejíž teze se sice pod teoretickým pohledem chvilkově rozpadají, aby se ve své celistvosti opět obnovily,

¹⁷ Pro podrobnější Posův životopis viz Jan NOORDEGRAAF, „Hendrik J. Pos (1898–1955) and the History of Linguistics.“ In: FELDBUSCH, E. – POGARELL, R. – WEISS, C. (eds.), *Neue Fragen der Linguistik*. Tübingen: Niemayer 1991, s. 55–63.

jakmile jen začneme prakticky jednat. Pojmy a předmětnosti lingvistiky tak nejsou idealizací základních fenomenologických rysů prožívaného jazyka, ale velmi často spíše jejich *popřením*. Shrňme stručně ve shodě s textem, jehož překlad zde veřejnosti předkládáme, Posem líčenou podobu tohoto konfliktu mezi praktickými tezemi mluvčího a teoretickými tezemi lingvisty.

1) Jedním z prvních výtěžků získaných pozorováním jazyka je vědomí o arbitrárním vztahu slov k významům. Je přece více jazyků a pozorování je ukazuje jako vzájemně rovnocenné. Lingvista tudíž ví, že pro tentýž význam existují různé rovnocenné slovní výrazy. Naproti tomu původní jazykové vědomí o arbitrárnosti znaku nezohledňuje. Nejenom že, jak Husserl častokrát ukazoval,¹⁸ nejsme jakožto mluvčí při mluvě u jazyka, nýbrž u věci, ale jsme u nich i s *pravými a přirozenými jmény*, jimiž za normálních okolností zcela přirozeně „procházíme“ k tématu řeči. Ostatní mluvčí, kteří také používají tato přirozená jména, se díky tomu pro nás ustanovují v původním významu *skutečných a pravých* mluvčích. Mluví si tato jména nevybírají a vnímají je jako nutná, aniž by se tím cítili ve svobodě vyjadřování omezeni. Tomuto rysu původního vědomí odpovídá „jistota *takřka instinktivní (sûrete presque instinctive)*“¹⁹, s níž v původním postoji jazyk používáme. Jakékoliv znejistění tohoto vědomí lingvistickým věděním o arbitrárnosti konvenčních znaků by podle Pose vedlo k *narušení* jazykového výkonu. Již tento první rozdíl tedy ukazuje, že difference mezi původním a lingvistickým věděním není stupňování prvého druhým, nýbrž spíše vztahem *vzájemné opozice*.

2) Lingvistický přístup k jazyku si vyžaduje *fixaci* jazyka v jeho mluvních realizacích, např. v zapsaných větách, což je možné pouze v minulostní časové dimenzi. Orientace jazykovědy na již vyslovené se podle Pose projevuje v dobovém rozvoji lingvistického věděním o *historické a minulostní* povaze jazyka, s kterým mluvčí disponuje. Dobová lingvistika, již má Pos před očima, zkoumá zejména způsob individuálního osvojení jazyka a dějiny jazyka, jenž je osvojován. V přirozeném vědomí jazyka však nakládáme s tím, co máme jazykově k dispozici, pod tlakem situace, v jejímž rámci směřujeme k realizaci promluvy, tj. k tomu, co chceme říci. Vůdčí je zde *budoucnostní* ohled, promluvou máme něco uskutečnit, přičemž při realizaci promluvy vycházíme z dispozice jazykem, která je prožívána v modu současnosti. Při disponování jazykem je podle Pose naše vědomí jazyka zcela ahistorické, vše je dáno naráz, nevíme, kdy a jak se v jazyce historicky objevila ta či ona jeho

¹⁸ Tato Husserlova teze se line celým jeho dílem. Husserl ji podává již ve svých *Logických zkoumáních*, viz zejména HUSSERL, *Logická zkoumání*, sv. II., § 10, s. B39.

¹⁹ POS, „Fenomenologie a lingvistika,“ s. 433.

složka, ani kdy a v jakém pořadí jsme si lexikální a syntaktické prvky jazyka osvojili. Pro mluvčího je takto popsaný jazyk vždy již zde a jeho akvizici může sledovat pouze u druhých. V okamžiku promluvy by zaměření na minulost jazykový výkon přetížilo (užití výrazu by bylo zároveň reminiscencí jeho původu), a tím i znemožnilo. Zpřítomňování původu významu je výkonem speciální lingvistické reflexe.

3) Pos nakonec zmiňuje ještě jeden zajímavý rys platný pro přirozené vědomí a neplatný pro vědění teoreticko-lingvistické. Je to jistota o původní jednotě jazyka a pomíjení jazykových rozdílů a variant, s kterými se v původním jazykovém postoji u druhých setkáváme. Jsme si jisti, že já a moji spolubližní sdílíme *stejný* jazyk, který je *jeden* – „přirozený“ jazyk je nám takto zprvu a nepochybně dán. I zde se setkáváme s onou instinktivní jistotou, jež nám umožňuje být jazykově ve světě *u věcí*. Objektivizace jazyka tuto jednotu podle Pose atomizuje, neboť izoluje prvky jazyka a postupuje od nejnižších jazykových vrstev směrem vzhůru, přičemž registruje rozdíly v jazykových danostech. Pokud chce lingvistika jednotu jazyka na základě této mnohosti opět ustanovit, musí ji podle Pose rekonstruovat usuzováním, k čemuž kromě jiného patří vypracování kritérií, podle nichž lze říci, že dva lidé mluví tímtež jazykem. Teoretická jednotata tohoto jazyka a původně instinktivně předjímaná totožnost jazyka, v němž přirozeně žijeme a intersubjektivně komunikujeme v rámci „téhož“ jazykového společenství,²⁰ představují tedy podle Pose dvě velmi rozdílné, takřka protikladné entity.

Z právě uvedených popisů pak Pos vyvozuje následující – původní jazykové vědomí je neproblematické a o jazyk se vůbec nezajímá, naopak upnutí lingvistovy teoretické pozornosti na tuto oblast se mluvčímu zprvu jeví jako zbytečnost. Lingvista se oproti tomu řídící ideálem objektivní těženosti z právě popsaných teoreticky-reflexivních postojů a považuje z hlediska svého vědění přirozené, nereflexované teze mluvčího za subjektivní omyl, který lingvistika odstraňuje. Obě oblasti se na svých rovinách podle Pose navzájem vylučují, avšak lingvistovo vědění je v původním jazykovém vědomí *založeno* a v okamžiku jazykové promluvy se k němu *vrací*. I lingvista byl a je zprvu a zejména mluvčím. Chce-li vůbec hovořit, *musí* zapomenout na arbitrárnosti znaku, historickou genezi a problémy s identitou jazyka. Navíc své základní pojmy musí lingvista i lingvistika čerpat z této oblasti, a přestože se jí dalším vývojem vzdálila, nemůže toto pouto podle Pose zcela přetnout.

²⁰ Společenství mluvčích je totéž, protože jeho jazyk je týž. Právě tato totožnost je neproblematickým, instinktivním rysem přirozeného vědomí jazyka.

Stejně tak jako Husserl tvrdí, že smysl i těch nejabstraktnějších geometrických pojmů lze přivést k přirozené danosti prostorovosti, lze podle Pose přivést i lingvistické pojmy k prožívanému jazyku. Originální, subjektivní jazykové vědomí je podle Pose neodstranitelným podkladem veškeré jazykovědy. Co je to jazyk víme, protože mluvíme. Kdyby se lingvistika pokusila toto pouto zcela zprerhat, ztratily by podle Pose její hlavní pojmy smysl, neboť „lingvista je lingvistou díky tomu, že je hovořícím subjektem, a nikoliv navzdory tomu“²¹ a „pvnitř tohoto společného základu – díky němuž lingvista stejně tak jako subjekt mluvy ví, co znamená mluvit, rozumět, vyjadřovat se – se původní vědomí a vědění rozestupují.“²² Na základě řečeného vzniká podle Pose fenomenologický úkol popisu přirozeného jazykového postojí ve smyslu uchopení praxi podmiňujících tezí. Jedno je však již dopředu zřejmé. Nárok lingvistiky na dosažení absolutního, pojem subjektivního vědomí vylučujícího pohledu na jazyk je neoprávněný a neuskutečnitelný. Tím Pos výslovně odkazuje na Husserlovy úvahy o konfliktu novověké vědy a zkušenostního světa.

Věda se všemi svými metodickými postoji zůstává vázána na lidskou situaci (*condition humaine*). Může se od tohoto základu, v němž subjekt a objekt tvoří jednotu, vzdalovat, nezíská si však „absolutní“ úhel pohledu: absolutno se nachází za ní, nikoliv před ní. Lidská přirozenost nám umožňuje mít vědomí o svých aktivitách na základě vnitřní zkušenosti a doplnit jej analogickým věděním, které se zakládá na pozorování: neumožňuje nám však odpoutat se od podmínek samých a poznávat z pozice absolutna.²³

Rozvinutí a kritika Posovy pozice a kritika Husserlova pojetí přirozeného světa

Pokusme se nyní v krátkosti zhodnotit Posův popis a využít jej k několika úvahám, které Pos neměl při svém popisu na mysli. Myšlenka vzájemné opozice toho, co si *musíme* o jazyku myslet, když jej právě užíváme (taková přesvědčení bychom mohli nazývat výkonnostními přesvědčeními), a toho, co o něm *můžeme* takříkajíc na distanc vědět, je poměrně originální a je škoda, že ve fenomenologických kruzích nezbudila větší pozornost. V o něco pozdějších úvahách J. Patočky o jazyce a dispozici s ním z *Přirozeného světa*, kde lze jinak vypořádat nespokojenost s Husserlovým

²¹ POS, „Fenomenologie a lingvistika,“ s. 438.

²² *Ibid.*, s. 436.

²³ *Ibid.*, s. 438.

opomíjením jazyka a snahu podat plnější popis tohoto fenoménu i za pomoci několika lingvistických motivů vypůjčených od Karla Bühlera, Antona Martyho a pražského lingvistického kroužku, nic podobného nenalzáme.²⁴ Nic podobného nenalzáme ani u Husserla, ani u raného Heideggera – snad s výjimkou Heideggerových cassirerovských poznámek o splývání znaků a označeného u primitivních kultur.²⁵

Za zmínku stojí i Posův postřeh o rozdílu ve zdrojích evidence. První evidencí, z níž podle Pose čerpají srozumitelnost nejobecnější pojmy jazykovědy, je evidence *mluveného* jazyka. Tuto evidenci nemůžeme nikdy zapudit ve prospěch evidence jiného typu založené na srovnávacím pozorování písmem zaznamenaných jazykových promluv s jejím minulostním, do geneze zahleděným ohledem. Abychom mohli do tohoto ohledu vůbec přejít, musíme nejdříve vědět, co to znamená chtít jazykem mluvně něco vykonat. Tato vazba je podle Pose apriorním založením jedné oblasti v druhé. Naproti tomu lingvistika pro přístup k evidenci, která je pro ni typická, předpokládá dějinně předchůdnou fixaci jazyka písmem. Na druhou stranu postihuje podle našeho názoru Pose, stejně jako Husserla, hermeneutická námitka nemožnosti podívat se na věci samé (vědomí, jazyk) ze zajištěné ahistorické perspektivy a postulovat je jako čisté danosti.

Je překvapující, že se Pos, jakožto zastánce čisté reflexe, neptá, nakolik fenomenologové ve svých spíše jen zlomkovitých popisech přirozeného vědomí jazyka skutečně vyřadili své obecně kulturní lingvistické a filosofické znalosti. Nakolik to např. učinil Husserl? A nakolik ti Husserlovi fenomenologičtí odpůrci, kteří chtějí zůstat věrni čisté deskripci? Zde se již vkrádají pochybnosti s ohledem na Posovu analýzu samotnou. Podíváme-li se na ni, vidíme, že i Pos je v popisu přirozeného postoje částečně veden svými znalostmi, a to zejména de Saussurova strukturalismu, který jakoby mu poskytoval svá vodítka. Tak v prvním rysu spatřujeme protiklad mezi Saussurem tolik zdůrazňovanou *arbitrárností* znakového systému jazyka (*langue*) a *vázaností* jednotlivce na systém v promluvě (*parole*). V druhém rysu můžeme vidět rozdíl mezi saussurovskou *synchronicitou* systému v jazykovém vědomí a *diachronicností* jeho vývoje. Pouze třetí rys, týkající se velmi svérázným způsobem ideality jazyka, nelze u Saussura v této podobě nalézt. Saussure mluví o idealitě jazyka již z pohledu pozorovatele hledícího

²⁴ Viz Jan PATOČKA, *Přirozený svět jako filosofický problém*. Praha: Ústřední vydavatelství učitelstva 1936, odd. IV.

²⁵ Martin HEIDEGGER, *Bytí a čas*. Překl. I. Chvatík, P. Kouba, M. Petříček, J. Němec. Praha: OIKOYMENH 2002, § 17, s. 81–82 prvního německého vydání.

na objekt, jazyk jako by byl „jaksi“ konsenzuálně sdílen v mysli, či spíše v mozcích mluvčích.²⁶

Posem postulovanou existenci přirozeného základu teoretických jazykových zkoumání však ohrožují i další úvahy. V Husserlově přístupu navazuje geometrická tematizace přirozeného světa na privilegované tvary a pohyby, popř. na privilegované chování těles, a to ve spojitosti s praxí měření, přičemž před-geometrická prostorovost se v naší praxi zprvu sama prosazuje v bezděky provázených ideacích. Prostorovost se přitom pro následnou vědeckou objektivizaci nabízí jak velmi vhodná základna, neboť její rysy umožňují *kvantifikaci* předpokládající stejnou jednotkovou míru zavazující všechny uživatele k těmž náhledu. Prostorové tvary jevového světa jsou dále vždy vykazatelné ukazováním, a to se značnou intersubjektivní přesvědčivostí – podoba žité prostorovosti je navíc pro Husserla na své nejnižší rovině podobou předkulturní, a tato intersubjektivní přítomnost se prosazuje do značné míry transkulturně – přímé a oblé tvary „normují“ výrobky všech známých kultur.

Jazyk je oproti tomu na první pohled fenoménem o dosti skrytějším a „subjektivnějším“ než prostorovost. Nemá příliš velký smysl podotýkat, že přirozený jazyk se nabízí k idealizaci na základě svých kvantitativních rysů ve výrazně menší míře než prostorové útvary a že taková kvantifikace nejde k jádru toho, co činí jazyk jazykem. Spíše je třeba podotknout, že i popis evidence jeho původní danosti je sám pro sebe složitým problémem. Tváří tvář obrovské rozmanitosti empirických jazyků je zároveň velmi těžké podat výčet nějakých privilegovaných jazykových rysů, které by se jazykové reflexi takřka samozřejmě podávaly. Je sice pravda, že objektivní stádium lingvistiky apriori předpokládá *písmo* a písmo zase a priori předpokládá, že se jazyk sám vynoří jako předmět určitých typů praxe, ať již magické, poetické, přesvědčovací, argumentativní, tlumočnické či např. obchodní, díky níž se vůbec může stát předmětem objektivizujícího lingvistického zájmu. Nejde však o nijak samozřejmý pohyb a množství praktických perspektiv vedoucích reflexi na podloží zcela rozdílných jazyků je mnohem pestřejší a heterogennější než v případě přirozené prostorovosti. Díky tomu se jazyk v ohledu na své podstatné rysy jen obtížně stává předmětem intersubjektivní shody a je velmi těžké ho ukotvit v popisu přirozeného světa. Tváří v tvář těmto problémům, které domýšlení Posova textu vyvolává, se ukazuje, že

²⁶ Ferdinand de SAUSSURE, *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot 1995, s. 32; česky: Ferdinand de SAUSSURE, *Kurz obecné lingvistiky*. Překl. F. Čermák. Praha: Academia 1996, s. 51.

Husserlovo zpětné dotazování věd na způsob jejich apriorní geneze a jejich navázání na intersubjektivně prožívané rysy regionů světa našeho života je *dopředeně* koncipované zejména s výhledem na přírodní vědy. Přirozený svět je tak u Husserla popsán v anticipaci své následné *matematicko-přírodovědecké* ideace a idealizace a v *kontrastu* k tomu jsou pak vykazovány rysy, které se takové metodě vzpírají, které jsou zapomínány a dezinterpretovány. Husserlův projekt fenomenologického popisu moderních věd a projekt popisu přirozeného světa se tak *navzájem vymezují*. Základní pojmy humanitních věd, mezi které patří bezpochyby i pojem jazyka, se však tomuto projektu ideální apriorní geneze vzpírají.

Jak se popis přirozeného jazykového postoje může orientovat na bezprostřední zkušenost a jak smysluplně provést zpětné přivedení lingvistiky k přirozenému světu je složitou otázkou.²⁷ I když však přijmeme střízlivější stanovisko, že v historicky nepodmíněném smyslu to možné není, zdá se být dostatečně zřejmé, že ke světu lze zaujímat *rozdílné* typy rozumějících postojů a že nestojí jen tak vedle sebe, nýbrž jsou na sobě rozmanitě závislé. To, že jsou možné jen jako vzniklé historické útvary v rámci různorodého dějinného kontextu, jejichž celková apriorní geneze je již mnohdy nedostupná, nijak jejich evidentní rozdíl nesnižuje a nijak nesnižuje apriorní rozdíly mezi různými pojmovosti, které z takových postojů pramení. Evidence postojových rozdílů a jejich korelativní pojmovosti není přece iluzivní jen díky tomu, že jsou historicky vzniklé, stejně tak není neoprávněný Husserlův a Posův požadavek, abychom si v rámci nereflektované teorie dávali pozor na nerozlišené míchání pojmů získaných z rozličných „postojových“ podloží a abychom vyjasňovali, popř. teprve objevovali vztahy mezi nimi. Posův popis je proto díky své zobecnitelnosti a přenesitelnosti poměrně cenný, a to nejen jako fenomenologický postřeh, nýbrž i ve vztahu ke strukturalismům, které jím mohou být snad v jistém smyslu korigovány. Jednotlivé pojmy, původně vzešlé z *fenomenologicky nereflektované lingvistiky* a později zavlečené do dalších diskursů, včetně filosofického, by si samy zasloužily husserlovské vyjasnění své apriorní geneze v té míře, v jaké je to možné. Lze totiž skutečně říkat beze všeho dalšího vyjasňování říkat, že proti *langue* stojí *parole*, proti *synchronicitě* *diachronicita*, že tu je rozdíl *dispozice* a *akvizice*, tak jako by tyto pojmy byly čerpány z jednoho a téhož postoje, popř. jak kdyby do filosofického diskursu vstupovaly stejnými branami a byly geneticky souměrné?

²⁷ Sporná je i myšlenka, že lingvistická znalost a přirozené jazykové teze jsou jen ve vztahu opozice. Lingvistické znalosti zajiště ovlivňují i praxi lingvisticky vzdělaných mluvčích, např. jejich schopnost disponovat jazykem hravým či rozvinutým způsobem apod.

Tak by se snad šlo vyvarovat příliš radikálních teoretických zabsolutnění některých z těchto pojmů na úkor jiných, které často může připomínat Husserlem kritizovanou snahu po nahrazení struktur žitého světa jeho objektivizujícími pojmovými zásvětími.

Ať již se to má však s naší kritikou Husserla a popisem Posových poznámek ke vztahu fenomenologie a lingvistiky jakkoliv, přiznejme následujícímu textu Husserlova zapomenutého žáka nezanedbatelnou inspirativní sílu, která se ukazuje i v otázkách, které se vynořují tam, kde Posovy návrhy odmítáme.